

Ingmar Persson

Ansvar och missförstånd

Christian Munthe börjar så smått göra sig känd som en talträngd person som höjer rösten till opposition innan han har gett sig tid till att försäkra sig om att han har läst rätt innantill. Inför hans artikel "Handlingsfrihet och straff", FT 1989:4 får man onda aningar beträffande hans läskunskaper redan av det faktum att han missuppfattar mitt förnamn, och dessa onda aningar bestyrks när man tar del av hans redogörelse för några av mina åsikter rörande ansvar som presenteras i "Viljefrihet à la Lindström", FT 1989:2.

I denna uppsats lägger jag fram fem villkor som enligt min mening, vart och ett är förenliga med determinism och som tillsammans är tillräckliga för ansvar. Det framgår otvetydigt av min framställning att jag är på jakt efter betingelser som är *tillräckliga* för ansvar. Omedelbart före min presentation av de fem villkoren skriver jag: "Min slutsats kommer att bli, att det finns *en* tillräcklig uppsättning betingelser, vilken är förenlig med determinismen..." (s 35). Och direkt efter denna presentation konstaterar jag: "Det förefaller mig som om dessa fem villkor skulle vara tillräckliga för att förse begreppet *ansvar* - och därmed begreppet *frihet* med en tjänlig innebörd" (s 37).

Icke desto mindre resonerar Munthe i sin replik som om jag hade hävdats att vart och ett av de fem villkoren är *nödvändiga* för ansvar. Han förebrår mig för att inte ha presterat mycket till stöd för deras nödvändighet och konkluderar att på sin höjd ett av dem verkligen besitter denna nödvändighet. Men att dessa fem betingelser tillsammans är tillräckliga för ansvar är fullt förenligt med att *ingen* disjunktion av dem är *nödvändig* för ansvar. Kanske några är helt överflödiga och andra måste väsentligen försvagas innan de kan godtagas som nödvändiga. Min strategi var att ur den voluminösa litteraturen extrahera några vanligt förekommande villkor för ansvar och göra gällande att det är plausibelt att tänka sig att de tillsammans är tillräckliga för ansvar. Mitt syfte - att visa att det finns ansvar och frihet i någon bemärkelse även om deter-

minismen är sann - kräver bara dessa betingelsers kollektiva tillräcklighet, inte deras individuella nödvändighet.

I själva verket känner jag mig övertygad om att åtminstone ett par av de fem villkoren - i sin givna kortfattade form - inte är nödvändiga för ansvar. Detta gäller det första villkoret som kommer närmast att vinna Munthes gillande. Uppfattat som ett nödvändighetsvillkor skulle det få följande lydelse: (N1) personen P är ansvarig för att ha utfört handlingen H endast om P utförde H *avsiktligt*. Munthes resonemang kring detta villkor framstår för mig som förvirrat, eftersom han tycks försumma en distinktion som jag antyder, nämligen den mellan att utföra H avsiktligt och att utföra H *därför* att man har avsikten att utföra H. Som bl a den av Munthe nämnde Donald Davidson har påpekat implicerar inte det senare det förra, eftersom den orsakskedja som leder från en avsikt till en handling kan vara "deviant" eller av avvikande slag (se alpinistexemplet i Davidson's *Essays on Actions and Events*, Oxford: Clarendon Press, 1980, s 79). När Munthe på s 21 citerar min skissartade uttydning av begreppet *avsiktlig handling*, klipper han likväl bort den klausul som är ägnad att utesluta avvikande klausulkedjor.

Hur som helst finns det åtminstone två skäl för att förneka att (N1) håller:

(1) Antag att jag är medveten om att det är mycket sannolikt att jag kommer att begå bärsärkargång och slå sönder inredningen på hotellet om jag super mig stupfull. Ändå super jag mig stupfull och slår mycket riktigt i mitt besinningslösa tillstånd sönder inredningen. Det förefaller då rimligt att ställa mig till svars för gärningen att ha slagit sönder möblerna, även om *denna gärning* inte skedde avsiktligt. Det verkar räcka att jag avsiktligt begick handlingen *att försätta mig i ett tillstånd där denna gärning är mycket sannolik*.

(2) Om man (avsiktligt) accepterar en viss social roll väl vetande att med den följer vissa skyldigheter, då kan man ställas till ansvar för att inte ha uppfyllt dessa skyldigheter även om detta ägde rum utan avsikt. En kirurg som misslyckas med en enklare operation och därigenom förorsakar lidande eller död för en patient kan vara ansvarig för misslyckandet och dess påföljder, fastän de var helt oavsiktliga. Anledningen är att han eller hon (avsiktligt) har åtagit sig att bemästra dylika situationer. Och, herr Munthe, om man tar till orda i en debatt, kan man hållas ansvarig för missförstånd hur oavsiktliga och omedvetna de än må

vara, eftersom man har tagit på sig att oklanderligt utföra de därmed förknippade uppgifterna.

Formulerat som ett nödvändighetsvillkor får mitt andra villkor denna skepnad: (N2) P är ansvarig för H endast om P kunde ha undvikit att utföra H, d v s hade undvikit H om P hade haft detta för avsikt. Riktigheten av (N2) togs länge för given, men för drygt tjugo år sedan publicerade Harry Frankfurt en uppsats "Alternate Possibilities and Moral Responsibility" (*The Journal of Philosophy*, 66, dec 1969) där han förfäktade att (N2) måste avvisas just p g a möjligheten av den typ av överdeterminering som jag antydde (s 35). Frankfurt's inlägg har startat en stor kontrovers, men min personliga uppfattning är att han i grunden har rätt. Eftersom denna slutsats är kontroversiell och jag bara var ute efter tillräckliga betingelser, kunde jag dock kosta på mig att inte förutsätta den. Munthes kritik slår därför på denna punkt in en öppen dörr.

Efter omformulering lyder min tredje betingelse: (N3) P är ansvarig för utförandet av H endast om P's avsikt att utföra H inte var *tvångsmässig*. Här invänder Munthe att "det kan vara rätt att låsa in" (s 22) en person som handlar p g a en tvångsmässig intention om handlandet har starkt negativa konsekvenser. Återigen svingar Munthe trubbiga tillhyggen. Att det kan vara rätt att förhindra en individ från att hänge sig åt skadligt beteende implicerar ingalunda att individen är ansvarig för beteendet: det är rätt att skjuta en rabid hund för att förhindra dess aggressiva utfall oaktat att den inte är ansvarig för dessa. Hunden kan inte ställas till ansvar för dessa utfall, vill jag mena, eftersom den saknar begrepp om dem som skadliga för andra varelser och om en eventuell bestraffning som något negativt som drabbar den till följd av denna skadliga effekt.

Det var för att skilja den belöning och bestraffning som även icke-mänskliga djur, minderåriga, mentalt handikappade etc kan utsättas från den som endast tillkommer ansvariga personer som jag introducerade mitt femte villkor, vilket just rör innehavet av en föreställning om positivt och negativt värde. Munthe klagar över att denna betingelse tangerar den övre gränsen för hans fattningsförmåga, vilket dock inte förhindrar honom från att avvisa den med en kryptisk undran om den "verkligt får den fullödiga värdeanknytning som Persson vill ha" (s 23).

Det fjärde villkoret kan formuleras: (N4) P är ansvarig för H endast om P's avsikt att utföra H inte var *följden av yttre tvång*. Här måste man vara noggrann med specificeringen av den hand-

ling som P pådyvlas ansvar för. En kassör som överlämnar kassan till en rånare under pistolhot kan, som jag ser det, ställas till ansvar för att ha begått handlingen *överlämna kassan under pistolhot*, men inte för handlingen att ha överlämnat kassan punkt och slut (ty det senare utesluter inte att överlämnandet skedde godvilligt). Avsikten att överlämna kassan uppstår under tvång, men detsamma gäller inte för intentionen att överlämna kassan för att undvika att bli skjuten. Endast om man beaktar denna nyansering, anser jag (N4) för hållbar. Jag kan inte avgöra om Munthe fortfarande skulle förkasta (N4) om man blev medveten om denna nyans och om den distinktion som just gjordes under utredningen av (N3).

I vilket fall som helst tror jag att min diskussion av (N1)-(N4) har gett vid handen att det krävs komplicerade och omfattande undersökningar för att avgöra vilka kompatibilistiska villkor som är nödvändiga för ansvar. Så mycket större anledning att hålla detta ämne utanför en diskussion för vars syfte det är överflödigt. Tydligt hoppades jag i åtminstone ett fall för mycket när jag hoppades att denna bakgrund skulle kunna skönjas av alla läsare av den av Munthe kritiserade uppsatsen. □